

YUNUS EMRE VE ANADOLU TÜRKÇESİNİN KURULUŞUNDAKİ YERİ*

ZEYNEP KORKMAZ

I. Ş. Türk edebiyatının ölümsüz simalarından biri olan Yunus Emre üzerinde şimdiye kadar çeşitli inceleme ve yayınlar yapılmış; bu yayınlarda onun edebî kişiliği, fikir ve san'at yönü çeşitli açılardan ele alınıp değerlendirilmiştir. Yunus Emre'nin üzerinde en az durulmuş olan yönü dil yönüdür. Gerçi, Yunus'u fikir ve san'at açısından inceleyen her araştırmacı, sırası düştükçe onun diline de işaret etmekten, edebî kişiliğindeki en önemli başarı sıralarından biri olan dilindeki duruluktan, güzellikten ve coşkunluktan söz etmekten kendini alamamıştır. Doğrudan doğruya Yunus'un dili üzerinde duran pek az sayıdaki araştırmacı ise, konuyu daha çok, Yunus'un halkın dilini kullanan halka seslenen bir tekke ve halk ozanı olması açısından değerlendirmeğe çalışmıştır. Bu değerlendirme elbette yanlış değildir. Yunus Emre gerçekten de Türk halk şiirinin doruğa yükselmiş bir şairidir. Gününün halk arasında yaşayan edebî geleneklerini ve dilini, yaratıcı san'at süzgecinden geçirerek en iyi biçimde değerlendirebilmiş bir sanatçımızdır. Anadolu Türkçesi'ne yeni bir ruh ve estetik katabilmiştir. Ancak, bütün bu değerlendirmeler, yalnız Türk edebiyatının değil, Dünya edebiyatının da ölümsüzleri arasına karışmış olan Yunus Emre için bir dilci gözü ile yeterli sayılabilecek değerlendirmeler değildir. Yunus'a sırf bu açıdan bakmak, onun Türk dili tarihindeki önemli yerini dar bir çerçeve içine sıkıştırmak demektir. Bizce Yunus, edebiyat tarihimizde yalnız edebî kişiliği ile devrini aşan bir şair olmamış, dil tarihimizde Türk diline yaptığı üstün çaptaki hizmet ile de devrini aşmış ve Anadolu Türkçesi'nin kuruluşuna yön vermiş olan bir şahsiyettir. Yunus Emre'nin bu alan-

* Bu yazı, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Araştırmaları Enstitüsü'nce 27-30 Mayıs 1972 tarihleri arasında Eskişehir'de düzenlenen Yunus Emre Semineri'nde yapılan bir konuşma metnine dayanmaktadır.

daki fonksiyonunun kavranabilmesi için, Selçuklu Anadolu'sunun dil durumuna şöyle bir göz atmak gerekir.

Selçuklular Devrinde Dil Durumu

2. §. Türk yazı dilinin tarihî gelişme çizgisinde metinlerle izleyebildiğimiz VI-VIII. yüzyıllar Türkçesinden başlayarak XII. yüzyıl ortalarına gelinceye kadar Orta-Asya'da tek bir yazı dili hâkimdir. Köktürk Uygur, Karahanlı yazı dilleri, bu birtek kol olarak ilerleyen yazı dilinin yer, zaman, siyasal bölünmeler ve kültür alanı ayrılıklarına göre birbirine izleyen devamlarıdır.

XII. yüzyıl Orta-Asya'nın Harezmi ve Maverâünnehir bölgelerinin Türk dili tarihi bakımından yeni gelişmelere sahne olduğu bir dönemdir. Türk dilinin zaman ve yer bakımından birbirini izleyen tek bir kol olmaktan çıkıp dallanmalara uğradığı bir devrin başlangıcıdır. Bu sebeple XII., XIII. yüzyıllarda, *Harezmi* ve *Maverâünnehir* bölgeleri *Orta-Asya*'nın geçirdiği tarihî, siyasal ve etnik karışmalarla bağlantılı olarak, yeni yazı dillerinin oluşumuna beşiklik etmiş dönem ve bölgelerdir. Oğuzcan'ın Eski Türk yazı dilinden ayrılıp müstakil bir yazı dili durumuna geçme çabaları da yine bu dönemde başlamıştır.

Tarihî ve coğrafi kaynakların verdikleri bilgilerden ve yapılan çeşitli araştırmalardan artık kesin olarak bilmekteyiz ki, Oğuzlar daha X. yüzyılda *Sirderya* boylarında *Aral* gölü kıyılarında *Yenikent* merkez olmak üzere bir yabgu devleti kurmuşlardır. X ve XI. yüzyıllarda *Sirderya* yakasında ve *Aral* çevresinde birtakım şehirler de kuran bu Oğuzlar, bu bölgede kısmen göçebe kısmen de yüksek kültürlü bir yerleşik hayata geçmiş bulunuyorlardı¹. Burada tarihî olayların ayrıntılarına girecek durumda değiliz. Ancak, şu kadarını belirtelim ki, bu bölgelerde sürdürdükleri yerleşik ve göçebe yaşayış tarzları ile bir yandan *Maverâünnehir*'in yerli halkı ile karışan, bir yandan *Karahanlılar*'la komşuluk eden Oğuzlar'dan bir kısmı daha sonra *Buhara*'ya göç ederek ora-

¹ Bkz. Faruk Sümer, *X yüzyılda Oğuzlar*, DTCF. Derg. XVI/3-4, s. 135-138, not 47 ve s. 147; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Ank. Üniv. DTCF. yayını, Ankara 1967, s. 52, 560; W. Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul 1927, 128; Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat it-Türk* (B. Atalay Tercümesi), c. I, s. 436, 443, 471, 473, 487; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 33-36; T. Banguoğlu, *Kaşgari'den Notlar: Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine*, TDAY. 1959 (Ankara 1959), s. 7, 8; S.P. Tolstov, *Gorodo Guzov* (Oğuz Şehirleri), Sovetskaya Etnografiya, 1947/3, s. 55 ve öf.

da yerleşmişlerdir. Yine bunlardan büyük bir kısmı *Ceyhun* ırmağını geçerek *Harezmi* yolu ile *Horasan*'a kadar uzanmışlar 1040 yılında Büyük Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır.

XI.-XIII. yüzyıllar arasında, Kıpçaklarla birlikte *Harezmi*'nin türkleşmesinde rol oynayan Oğuzlar, Aral gölü, Sirderya yakasından *Horasan*'a kadar uzanmış olan bu Oğuzlar'dır. *Horasan*'da büyük Selçuklu devletini kurduktan bir süre sonra, büyük kümeler halinde *İran*, *Azerbaycan* yolu ile *İrak* ve *Anadolu*'ya kadar uzanarak *Anadolu* bölgesini türkleştirilen ve bu bölgede *Anadolu Selçuklu Devleti*'ni kurmuş olanlar da yine bu Oğuzlar'dır. Görülüyor ki, Oğuz Türkleri X-XIII. yüzyıllarda ta *Aral*, *Sirderya* boylarından *Anadolu* ortalarına kadar uzanan bir siyasal varlık ve hakimiyet göstermiş bulunmaktadırlar. Ancak, bu siyasal varlıklarına paralel olarak, onların XI. yüzyılda müstakil bir yazı diline sahip oldukları hakkında bugün için kesin bir bilgimiz yoktur. Gerçi, Kaşgarlı Mahmud *Divanu Lûgat-it-Türk*'ünde Oğuzca hakkında çok değerli bilgiler vermiştir. Fakat bu bilgiler Karahanlı yazı diline oranla Oğuzca'daki lehçe ve ağız ayrılıklarını belirten bilgiler durumundadır. XI. yüzyılda Oğuzlar yazı dili olarak her halde daha Karahanlı Türkçesi'ni kullanmakta idiler. Oğuzca yalnız konuşma dili olarak devam etmekte idi. Oğuzca'nın yazı diline geçmiş ilk belirtilerini XII. yüzyıla ait bir eser olan *Anonim Kur'an Tefsiri*'nde bulmaktayız. Fakat bu eser de Oğuzca'yı değil doğrudan doğruya Karahanlı Türkçesi'ni temsil eden bir eser niteliğindedir. Gerek *Horasan*'daki Büyük Selçuklu devletinde gerek *Anadolu Selçukluları*'nda bu dönemde Oğuzca, daha bütünü ile yazı dili olarak kullanılabilecek bir varlık gösterememiştir. Selçuklu divanında, bir yandan devlet dairelerinde İranlı unsurların büyük çapta yer almış olmaları, bir yandan da devlet memurlarının medrese eğitiminden geçmiş olması, ayrıca İslâm kültürünün yoğun etkisi altında Arap ve Fars dillerinin kazanmış olduğu büyük değer dolayısıyla ki, her iki Selçuklu devletinde de resmî dil, edebiyat dili, ilim ve dış yazışmalar dili olarak Farsça ve Arapça benimsenmiş bulunuyordu. *Anadolu Selçukluları*'nda XII. yüzyılın ikinci yarısından bu yana Türkçe yalnız İslâm-lığın ilkelerini büyük halk kitleleri arasında yaymak, halkın dinî cengaverlik duygularını beslemek ve Tasavvuf'u halk arasında yaymak üzere didaktik ve pratik maksatlarla kaleme alınmış olan basit muhtevah eserlerin dili olarak kullanılabiliyordu. Esasen *Anadolu*'da XII. yüzyıl ortalarından XIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar süregelen dönemdeki

Türkçe de dil yapısı bakımından yalnız Oğuzca'ya dayanmıyor; Karahanlı yazı dili özelliklerinden Oğuzca'ya doğru uzanan bir karışıklık içinde bulunuyordu. XII. ve XIII. yüzyıllarda bu ilk dönemin dili ile yazılmış olan eserlerden birkısmı bugün elimizde değildir. *Şeyh San'an Hikâyesi* ve *Salsal-nâme* gibi. Bunların varlıklarını tarihî kaynaklardan veya başka eserlerdeki kayıtlardan öğrenmekteyiz. Bu eserlerden birkaçı da bize sonraki yüzyılların az çok yenileştirilmiş olan dilleri ile ulaşmışlardır. *Dânişmend-nâme* ve *Battal-nâme* gibi. Bugün elimizde bulunan ve XIII. yüzyılın ikinci yarısından daha gerilere giden Türkçe eserlerin sayısı birkaçı geçmiyecek kadar azdır. Ali'nin *Kıssa-i Yûsuf'u*, *Behcetü'l-hadâik fi-Mev'izeti'l-halâik*, *Kitâb-ı Güzide* üzerine yazılanlar, *Kiûb al-Farâiz* ve Eski bir *Kudurî Tercümesi* üzerinde yapılan incelemeler ortaya koymuştur ki, XII. yüzyıl ortalarından başlayarak gerek *Orta-Asya'nın Oğuzlar'la meskûn kesiminde* gerek *Anadolu bölgesinde* Oğuzca özellikler yazılı eserlere daha çok girmeğe başlamış, Karahanlı yazı dili ile - Oğuzca ve biraz da Kıpçakça karışımından oluşmuş bir karışık dilli eserler dönemi başlamıştır. Daha, nisbeten sisli bir perde ile örtülü bulunan bu dönem, Oğuzca'nın tarihî gelişmesine paralel olarak, Eski Türk yazı dilinden Oğuz yazı diline atlayış basamağında bulunan bir geçiş dönemi niteliğindedir. Bu sebeple *Behcetü'l hadâik* gibi bir eserde bir yandan Doğu Türkçesi'nden gelme *munça* 'bunca', *meñiz* 'beniz, yüz', *meñgü* 'ebedî', *barlık* 'varlık, zenginlik', *bol-* 'olmak', *acığ* 'acı, ızdırıp', *asığ* 'fayda', *körgemen* 'göreceğim', *yığlayay* 'ağlayacak', *birdeçimen* 'vereceğim' gibi şekil ve özellikler yer alırken, bir yandan da Oğuzca'ya has *bunça*, *bunca*, *beñiz*, *varlık*, *acı*, *ulu*, *assı* 'fayda', *yığlaya* 'ağlayacak', *veriserin* 'vereceğim', *geliserin* 'geleceğim', *kılasılar* 'kılacaklar', *çağıruban* 'çağırarak', *öğrenüben*, *kemişürven* 'atarım', *tutarvuz* 'tutarız', *sevinürvüz* 'seviniriz' gibi kelime ve şekiller yer almış bulunmaktadır. Anadolu bölgesinde Türkçe'nin sesbilgisi (fonetik), şekilbilgisi (morphologie) ve kelime hazinesi bakımından XIII. yüzyılın 2. yarısına kadar süregelen bu karışık yapısı dolayısıyla ki, XIV. ve XV. yüzyıl yazar ve sanatçılarınca bu dönemin dili *olga bolga dili* diye adlandırılmış veya 'kaba ve sakım' olarak nitelendirilmiştir. Böyle bir nitelendirmenin başlıca sebebi, bölgede Oğuzca özellikler ağır bastıkça, Oğuzca dışı dil özelliklerinin yadrganmış olmasıdır. Kaynaklarda bu durumu dile getiren güzel örnekler vardır². Arapça ve Farsçanın yay-

2 Bkz. Muhammed B. Baydur, *Akâid-i Islâm (Kitab-ı Güzide)*, Manisa Ktb. no: 6886, s. 2 a; İstanbul Arkeoloji Ktb. no: 1498; mukaddime.

ğın hakimiyeti dışında, Türkçenin daha durulmamış ve oturmamış olan bu karışık yapılı çehresi de, onun benimsenmesine ve eser verilmesine engel oluyordu.

Demek oluyor ki, Yunus Emre'nin hayata gözlerini açtığı devirde, *Anadolu*, dil bakımından yukarıda özetlediğimiz durumda idi. Yazı diline bir dereceye kadar girmeğe başlamış olan Oğuzca'nın, kendi benliğini bulabilmesi için bir yandan resmî dil olan Arapça ve Farsça'nın hâkimiyetine karşı koyması bir yanda da bu geçiş döneminin ikili karışık dil yapısından sıyrılması gerekiyordu. Anadolu Türkçesi'nin tarih alanına müstakil bir yazı dili olarak çıkabilmesi, bu iki yönlü mücadelesindeki başarısına bağlı idi. Denebilir ki, Oğuzca'nın bu dönemdeki mücadelesi konuşma dilinden yazı diline atlayarak kendi öz varlığını bulma mücadelesidir. Bu mücadelenin yoğun devresi de XIII. yüzyılın ikinci yarısına rastlar. Öte yandan XIII. yüzyılda Moğol akını ile *Anadolu*'ya yeni Oğuz boylarının gelmiş olması, burada XI. yüzyıldan beri var olan sözlü edebî gelenekleri yeni edebî geleneklerle besleyerek daha da güçlendirmiştir. Selçuklu devletinin yıkılmağa yüz tutması ile, Anadolu'nun millî geleneklerine son derece bağlı birtakım Beylikler'e ayrılmış olması, bu beyliklerin başlarında bulunan Türkmen beylerinin Arap ve Fars kültürlerine yeterince aşina olmamalarına karşı, kendi millî dil ve kültürlerine olan yakın bağlılıkları, Oğuzca'nın gelişmesi için gerekli tarihî, sosyal ve kültürel ortamı hazırlamış bulunuyordu. Karamanoğlu Mehmed Bey'in 1277 yılında Türkçenin benimsenmesi konusunda verdiği önemli buyruk, Türk dili tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Ancak, şu noktayı da önemle belirtmek isteriz ki, bir memlekette tarihî, sosyal ve kültürel gelişmeler için gerekli ortam ne denli hazırlıklı olursa olsun, bu ortamda söz konusu gelişmelere öncülük edecek üstün yetenekli kişilere ihtiyaç vardır. İşte Yunus Emre böyle bir devirde ve böyle bir ortam içinde yetişmiş bulunuyordu.

Yunus Emre ve Oğuzca

3. §. Yunus Emre bölgenin ve devrin ihtiyacına Türk dilini kullanmaktaki başarısı ve san'at alanındaki dehası ile tercüman olmuştur. Bizce Yunus, Oğuzca'ya dayalı Anadolu Türkçesi'nin özgür bir yazı dili olarak kuruluşunda, yüksek düzeyde bir şair olarak en büyük görevi yüklenmiş ve bu görevi yüzyılları aşan üstün bir başarı ile yürütmüştür. Gerçi, Anadolu Türkçesi'nin kuruluşunda zaman bakımından Yu-

nus'tan biraz daha önceye giren veya onunla çağdaş olan ve eserlerini Türkçe yazmış bulunan daha başka edebî şahsiyetler de yok değildir. Yunus'un XIII. yüzyılın ikinci yarısına giren çağdaşları arasında Ahmed Fakîh'i, Hoca Dehhanî'yi, Şeyyad Hamza'yı ve Sultan Veled'i sayabiliriz. XIV. yüzyılın ikinci yarısına giren çağdaşları arasında ise Âşık Paşa, Gülşehrî, Beypazarlı Maazoğlu, Dursun Fakîh gibileri önemli birer yer tutarlar. Anadolu Türkçesi'nin kuruluşunda elbette Yunus'la çağdaş olan bütün bu kişilerin ve Anadolu'da Oğuz Türkleri'nin millî destanlarını dile getiren bugün adlarını bilemediğimiz ozanların da büyük emeği geçmiştir. Ancak, bunlarla Yunus Emre arasında bir karşılaştırma yapıldığında, Yunus'un dorukta yer almak suretiyle birincileri çok gerilerde bıraktığı, ikincilere ise ışık tuttuğu görülür. Yunus'un ilk çağdaşlarından olan Ahmed Fakîh, Hoca Dehhanî, Şeyyad Hamza ve Sultan Veled'in eserleri genellikle *Anadolu* halkını dinî yönden ikaz ve irşâd maksadı ile kaleme alınmış didaktik manzumeler olduğu için, bunlar lirizm ve heyecandan yoksun, dil ve san'at değeri bakımından cılız kalmış eserler olmaktan ileri geçememişlerdir. Türkçe bunların elinde bir san'at inceliğine ve söyleyiş gücüne ulaşamamıştır. Ayrıca, Türkçe bunlar için severek bağlanılan her zaman başvurulan bir ifade aracı da olamamıştır. Arapça ve Farsça yanında yazı dili olarak küçümsendiği, geliştirme çabası gösterilmediği için kullanılışı da başarılı olamamıştır. Yunus'un Türkçesi, Oğuzca'dan geçme gramer şekilleri, kelime hazinesi ve dile hakimiyet bakımından bunların hiçbiri ile kıyaslanamayacak bir üstünlük ve olgunluktadır. Lirizm onun san'atının olduğu kadar, san'atını kuran dilinin de en belirgin niteliğidir. Kendisinin daha genç çağdaşlarından olan Âşık Paşa ve Gülşehrî'nin Türkçe'ye bağlılıklarında her halde Yunus'un da büyük etkisi olmuştur.

XIV. yüzyıl Anadolu Beylikleri devri, Oğuzca'nın büyük bir hızla yazı diline girmesi, Doğu Türkçesi'ne ait kalınlardan temizlenmesi, telif ve çeviri yüzlerce eserin meydana getirilmesi bakımından çok verimli bir dönemdir. Selçuklular dönemindeki Arapça, Farsça tutkunluğuna karşı bir reaksiyon, bir uyanma ve konuşma dilinin belirli bir yazı geleneğine uyularak yazı diline aktarıldığı dönemdir. Tek cümle ile, doğrudan doğruya Oğuzca'ya dayalı yerli ve millî bir yazı dilinin kuruluşu dönemidir. İşte böyle bir dönemin başlatılmasında, Oğuz-Türkmen beylerinin millî geleneklerine ve kendi bölge dillerine verdikleri önem, şairleri ve yazarları korumak bakımından gösterdikleri duyarlık yanında,

Yunus Emre'nin millî dile olan sevgi ve bağlılığının da büyük payı vardır. Denebilir ki, konuşma dilinden ve halk şiirinden yazı diline doğru uzanan gelişmede, Yunus Emre zirveye yükselmiş en eski öncü durumdadır. Onun bu alandaki başarısının sırrı da doğrudan doğruya dil ve san'at dehasında toplanmaktadır. Hiç şüphe yok ki:

*Işkuñ aldı beni benden, baña seni gerek seni
Ben yanaram düni günü baña seni gerek seni,
Ne varlığa sevinürem ne yokluğa yerinürem
Işkuñla avunuram baña seni gerek seni,
Işkuñ âşıklar öldürür, ışk deñizine taldurur
Tecellîyle toldurur baña seni gerek seni,
Işkuñ şarabından içem mecnun olup taga düşem
Sensin dün ü gün endişem baña seni gerek seni,
Sufilere sohbet gerek ahilere ahret gerek
Mecnunlara Leylî gerek baña seni gerek seni³*

diyebilen Yunus'un elinde, Anadolu Türkçesi yüksek bir fikir ve edebî deyiş gücü kazanmış bulunmaktadır.

Satırlarımızı bitirmeden Yunus Emre bakımından önemli olan bir noktaya daha dokunmak istiyoruz: Üzülerek belirtelim ki, Şimdiye kadar Yunus Emre Divanı'nın, XIII. yüzyılın dil yapısının ayrıntılarına ve filolojik tahlillere dayanan bilimsel bir yayını yapılamadığı gibi, Yunus'un dil ve üslûbu üzerinde de ciddi bir inceleme yapılmış değildir. Oysa, her şair kendi ruh dünyasında biçimlenen ince duygulardan, derin düşüncelerden ve engin hayallerden örülmüş iç muhtevayı ancak kelimelerden kurulu mısralarla bir dış yapı, bir eser haline getirdiği için, şairin yaptığının aksine bir yol izlenerek, dil ve üslûp incelemesi yöntemi ile ondaki edebî değerleri daha elle tutulur ölçülerle ortaya koyma olanağı vardır. Böyle bir değerlendirme yolu, Yunus'un yalnız sanatçı kişiliğini daha belirgin bir şekilde ortaya koymakla kalmıyacak, aynı zamanda onun şiirlerinin kendisine ait olmayan sonraki Yunus'ların şiirlerinden ayıklanmasında da yardımcı olacaktır. Böyle bir çalışma, kanımızca Türk dili ile uğraşanların bugün için Yunus Emre'ye yapabilecekleri en büyük hizmet olacaktır.

³ Yunus Emre, *Risalat-un-Nushiyye ve Divan*, Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği yayını, 1965, s. 145.